

Дічек Н.П.,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу історії та філософії освіти,
Інститут педагогіки НПН України,
n.p.dichek@gmail.com
ORCID iD 0000-0002-2185-3630

М. Д. ЯРМАЧЕНКО ЯК ІСТОРИЧНА ПЕРСОНАЛІЯ У ПОСТУПУ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

Готуючись до конференції, довелося перечитати доволі літератури, щоб проаналізувати не лише важливі, але сухі біографічні відомості і суто наукові здобутки, не лише виокремити віхи життя видатної особи, а спробувати відтворити образ людини-вченого – академіка Миколи Дмитровича Ярмаченка, а в далекому минулому – сільського хлопчика з глибин українського Полісся, з часом першого президента Академії педагогічних наук незалежної України (з 2010 р. – НАПН України), доктора педагогічних наук, професора, багаторічного директора провідної наукової установи у галузі освіти – Інституту педагогіки.

Дуже пожалкувала, що ювілейні видання Інституту педагогіки, хоча й містять безперечно цінний історичний матеріал про діяльність нашої наукової установи, все ж мало можуть розказати про науковців як живих особистостей зі своїми характерами й уподобаннями, які творили наукові засади української освіти. І тому в нагоді став збірник (2006), присвячений 80-річчю Інституту, бо у ньому вміщено спогади наших колег і спогади про них. Доречно зазначу, що таку рубрику запропонував саме Микола Дмитрович. І це лише один із виявів його уважного, гуманістично орієнтованого ставлення до людей, з якими він йшов по життю.

Народився майбутній академік 6 вересня 1928 р. у віддаленому лісовому селі Черемошня, у родині селян-колгоспників. Розповідаючи нам, співробітникам відділу історії педагогіки, де Микола Дмитрович працював останні 10 років свого життя, про численні хвилюючі події, він з незмінною посмішкою завжди згадував, що дитячі враження залишилися в його душі яскравими, сповненими пахощів лісу, його барвами. Микола Дмитрович

неодноразово пригощав нас власноручно зібраними і замаринованими грибами, приказуючи, що їздить по них щоліта на свою малу батьківщину, вмiє їх збирати і переконував, щоб ми не боялися їх їсти. До речі, 2003 р. у газеті «Новини Полісся» Микола Дмитрович опублікував спогади про своє дитинство і юність, які називалися «Академік з Черемошні» і були позначені як уривок з книги «Біль мій і гордість – Полісся» [2]. На жаль, він не закінчив писати цю сповідь.

Дитинство Микола Дмитрович пройшло у звичній для сільських дітей праці – пас коней, яких дуже любив, з ранньої весни і до пізньої осені збирав з іншими дітьми ягоди, гриби, горіхи, допомагав у догляді за худобою ті іншою домашньою живністю, заготовляв дрова. Перші чотири роки навчався у невеличкій школі свого села, яка складалася з однієї кімнати для всіх учнів. А у 5-6-й класи малий Микола ходив до «справжньої», як він писав у споминах, великої школи у селі Радинка, що розташовувалася за 10 км. від рідного дому. До зими діти гуртом проходили цей шлях двічі на день а взимку їм винаймали квартиру у Радинці [12, с.419]. Ці нюанси біографії важливі, бо свідчать про формування характеру, про цілеспрямованість, що й сприяло неймовірному злету людини у подальшому.

За примхою долі відмінник-шестикласник Микола Ярмаченко після закінчення шкільного року разом з групою інших відмінників Радинської школи був премійований десятиденною поїздкою до Києва (їхали пароплавом з Чорнобиля). Місто зачарувало його назавжди і відтоді він почав мріяти про Київ. Багата на враження екскурсія закінчилася ... саме 21 червня 1941 р. Перший день війни діти разом з директором просиділи на вокзалі у Чернігові, а потім пішки (понад 50 км) йшли додому [12, с.418].

Згадуючи часи окупації, Микола Дмитрович писав, що колгоспне майно селяни розібрали між собою. Родині Ярмаченків дісталася гніда кобила... Німці лише кілька разів заходили до його Черемошні, бо боялися лісів навколо неї, де діяли партизанські загони.

У лютому 1944 р., після визволення України від окупації Микола Дмитрович пішов до 7-го класу Максимовицької середньої школи, після

закінченні якої у 1947 р. став студентом дефектологічного факультету Київського педагогічного інституту імені М.Горького. У 1950-1951 рр. студент-Ярмаченко був сталінським стипендіатом, а в його характеристиці зазначалося, що він «здібна особистість, володіє вмінням і схильністю до науково-пошукової діяльності» [10, с.365]. Сукупно, ці обставини, вважаємо, й посприяли рекомендації випускника М. Ярмаченка для вступу до аспірантури. Навчання в ній (1951-1954) завершилося у 1954 р. успішним захистом кандидатської дисертації за темою «Розвиток зв'язної мови у глухих учнів 3-го класу», про яку сучасний професор-судопедагог Л.Фомічова написала: «Дослідження мало важливе значення для сурдопедагогічної науки, адже на той час дані про специфіку вторинного дефекту у глухих дітей лише накопичувалися» [10, с.365]. Учений обстоював думку, що на шляху свого розвитку корекційна педагогіка має концентруватися не на вадах дитини, а на глибинних пластах її психіки, тому у наступних пошуках й зосередився на встановленні сутності й умов упровадження методів соціальної компенсації глухоти, розробив теоретичні засади сприяння реалізації компенсаторних можливостей дітей глухих і слабочуючих.

Відтоді розпочався і тривав до 1973 р. напрочуд успішний шлях вишівського викладача Миколи Дмитровича Ярмаченка – від асистента кафедри дефектології рідного інституту, далі завідувача кафедри сурдопедагогіки до проректора з наукової роботи цього вишу. 2008 р. у ювілейній статті я визначала умовні періоди у науковій діяльності вченого [4]. Основуючись на них, виділяємо цей відтинок його життєвого шляху і означаємо як педінститутський період або період наукового сходження.

1968 р. М.Д. Ярмаченко захистив докторську дисертацію «Виховання і навчання глухих дітей в УРСР», у якій поєднав вивчення спеціальних питань сурдопедагогіки з історико-педагогічним дослідженням, що заклало підвалини його наукових інтересів на майбутнє. А на думку сучасної дослідниці у галузі спеціальної педагогіки Н.Климко, дисертація та опублікована 1986 р. однойменна монографія стали першими в Україні ґрунтовними студіями, де було

започатковано систематизацію та фактографічно широке висвітлення діяльності спеціальних навчальних закладів для глухих дітей на теренах України у цілому й зокрема вперше – на землях Галичини, Буковини та Закарпаття; висвітлено важливу діяльність вітчизняних добродійників і піклувальників як перших рушіїв у справі навчання дітей з вадами розвитку; визначено періоди історії сурдопедагогіки [6, с.12]. А ще вона побачила у працях ученого продовження розвитку культурно-історичної концепції Л.С.Виготського [6; 7].

Як офіційне визнання наукового авторитету М.Д. Ярмаченка, виокремимо той факт, що в липні 1970 р. його було відряджено репрезентувати українську сурдопедагогіку на Міжнародному конгресі з проблем глухоти, який проходив у Швеції [10, с.367].

І нині фахівцями зі спеціальної педагогіки цінуються такі фундаментальні праці М.Д. Ярмаченка, як брошура «Свідомість у навчанні глухих дітей» (1963), монографія «Виховання і навчання глухих дітей в УРСР» (1986), підручник для студентів-дефектологів «Історія сурдопедагогіки» (1975), монографія «Проблема компенсації глухоти» (1976), численні наукові статті, де розкрито такі аспекти освіти дітей з вадами слуху, як їхня інтеграція та соціалізація, зв'язне мовлення; механізми компенсації глухоти.

1973 р. молодого (особливо з огляду на норми радянської доби) доктора педагогічних наук М.Д.Ярмаченка призначили директором Інституту педагогіки, яким він керував 21 рік. За науковими здобутками цей час його життєдіяльності умовно можна назвати другим, ундіпівським¹ періодом творчого шляху або *часом наукової зрілості*. На момент початку керівництва установою у ній працювало 120 співробітників. Микола Дмитрович ініціював створення нових підрозділів й Інститут почав зростати, зокрема у 1993 р. у ньому вже працювало 280 науковців [1].

У цей період Микола Дмитрович розпочав загальнотеоретичні дослідження з методології, теорії та історії педагогіки. Він не лише сам

¹ Від аббревіатури повної назви Інституту – Український науково-дослідний інститут педагогіки, або скорочено УНДІП.

порушував актуальні для розвитку освіти питання, а й з успіхом згуртовував творчі колективи, спроможні розробляти важливі проблеми. Завдяки його зусиллям побачили світ такі публікації, як монографічні і колективні видання «Актуальні питання педагогічної науки» (1978), «Народна освіта в Українській РСР» (1979), підручник для студентів «Педагогіка» (1986), а також перший в Україні «Педагогічний словник» (2001).

Окрему сферу наукових інтересів Миколи Дмитровича становили питання історії педагогіки. Ідеалом вихователя для нього був Антон Макаренко, тому не дивно, що вчений зайнявся макаренкознавством і став авторитетним фахівцем у цій сфері. М.Д.Ярмаченку належать такі аналітичні праці, як «Сучасність педагогічної спадщини А.С.Макаренка» (1988), «Педагогічна діяльність і творча спадщина А.С.Макаренка» (1989), ґрунтовні вступні есе до низки видань вибраних творів славетного педагога.

До інших вагомих результатів історико-педагогічних розвідок ученого слід віднести колективні видання «Розвиток народної освіти і пед. думки на Україні (X – поч. XX ст.)» (1991), «Інститут педагогіки АПН України: нарис історії» (1996), «Антологія педагогічної думки Української РСР» (1988, рос.мовою), опубліковані за його науковою редакцією.

Хоча вчений і займався дослідженням загальнотеоретичних питань, однак ніколи не забував, про цінність живої практичної педагогічної праці, або практичної педагогіки, яка «приваблює передусім своєю творчою насиченістю. Вона несумісна з косністю, консерватизмом і педагогічним бюрократизмом, що, як правило, поділяють вихователів і вихованців на табори, котрі протистоять один одному, завдають непоправної шкоди формуванню у підростаючих поколінь міжлюдських взаємин, висушують життєдайні джерела, вбивають творчі паростки і власне життя» [15, с.12-13].

Нарешті звернемося до третього періоду у науковому житті М.Д.Ярмаченка, який можна означити як академічний або *період творення нового науково-освітнього простору незалежної України*. Він пов'язаний з кардинальними зрушеннями в історії української нації – здобуттям Україною

самостійності, коли за словами самого Миколи Дмитровича, «відкрилися шлюзи для педагогічної творчості, активізувалися пошуки численної армії освітян з розбудови української національної системи освіти» [14]. Вмотивовано виникла потреба створення у суверенній державі власного науково-педагогічного центру. Виходячи з «необхідності комплексного розвитку педагогічної науки, теорії і методики освіти в Україні, розробки науково-методичних засад відродження національної школи» [9], 1992 р. президент Л.Кравчук видав Указ про утворення Академії педагогічних наук України як вищої галузевої наукової установи. Президентом-організатором Академії призначили директора НДІ педагогіки Міністерства народної освіти УРСР М. Д. Ярмаченка. Таке рішення влади зумовлювалося його авторитетом серед колег й освітянської спільноти країни. Разом з іншими 14 дійсними членами-засновниками він сформував нову для України наукову установу, покликану організувати, методологічно забезпечувати і координувати, а також прогнозувати діяльність і розвиток усієї сфери освіти в державі.

За 5 років, коли М. Д. Ярмаченко очолював АПН України (1992-1997), ця установа пройшла важливий етап становлення, у її системі було створено низку нових науково-дослідних інститутів, зростає кількість науковців-освітян, сформувалася і розширилась тематика досліджень, що відповідали новим потребам країни – модернізації змісту, форм, методів навчання і виховання, розроблення, апробації і впровадження величезної кількості нових програм, підручників і посібників, орієнтованих на необхідність розбудови національної школи; підготовки наукових кадрів для освітньої галузі [13].

Вітаючи у 2003 р. Миколи Дмитровича з 75-річчям, сказала йому, що він уже ввійшов в історію національної освіти і педагогічної думки, є її живим уособленням. У відповідь він примружився, задумався, і, посміхаючись, відповів: «Не перебільшуйте». Думаю, він цілком усвідомлював, що так воно і є насправді, але йому ніколи не була властива демонстрація власної значущості, напускний авторитет. Натомість він випромінював щирий інтерес до співбесідника, його зовні хитрувата простота у поведженні поєднувалася з

мудрістю вченого і видатного діяча освіти, людською теплотою. Це завжди вражало у ньому...

Багато вчених і освітян-практиків завдячують Миколи Дмитровича своїм творчим зростанням. Завдяки його слушній пораді, щирому сприянню і науковим рекомендаціям склалася наукова доля великої кількості пошукачів, насамперед – його аспірантів і докторантів. Уклінну, щирю подяку складаю Миколі Дмитровичу і я, його остання докторантка.

На звершення зацитую непроминальні міркування М. Д. Ярмаченка про виховання людей майбутнього, що доводять притаманне йому як непересічному вченому наукове провісництво і мудрість: «Школа майбутнього акцентуватиме увагу на розвитку творчих начал. Уроки все більше набуватимуть дослідницько-експериментального характеру. Адже, готуючи людину майбутнього, принципово важливо сформувавши в неї вміння орієнтуватися в науках, самостійно знаходити в літературі, довідниках потрібну інформацію. Слід вчити самостійно здобувати знання і вивільнити час від механічного заучування на пошук, експеримент, дослідництво» [11, с.3]. Ці слова пролунали понад 40 років тому, у 1982 році ...

Приєднуюсь до слів професора Л.Фомічової [10, с.386] про те, що Микола Дмитрович Ярмаченко «був українцем, вихованим землею і батьками. Кращий син свого народу, ... він є взірцем для прийдешніх поколінь України».

Список використаних джерел

1. Архів Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України. Папка «М.Д.Ярмаченко».
2. Архів родини М.Д.Ярмаченка.
3. Дічек Н. П. Джерело освітньої думки : до 90-річчя Інституту педагогіки НАПН України (ретроспективний нарис). *Укр. педагогічний журнал*. 2016. № 3. С. 7–30.
4. Дічек Н. П. М.Д.Ярмаченку – 80. *Педагогічна газета*. 2008. Жовтень. С.4.
5. Дічек Н.П. Становлення НАПН України. У: НАПН України: 1992-2022: монографія / за заг. ред. В.Г.Кременя. Київ: Наук. думка. 2022. С.8-51.
6. Климко Н.О. Розвиток теорії та історії сурдопедагогіки у науковій спадщині Миколи Дмитровича Ярмаченка. Автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Київ, НПУ імені М.П.Драгоманова,

2014. 16 с.
7. Климко Н. О. Микола Дмитрович Ярмаченко та його діяльність в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. пр. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. № 22. С . 348-353.
 8. Климко Н. О. Микола Дмитрович Ярмаченко: 21 рік подвижництва на ниві формування наукової педагогічної еліти України. *Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки* : зб. наук, пр. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. Вип.8. С. 34-48.
 9. Указ Президента України «Про заснування Академії педагогічних наук України» від 4 березня 1992 р., № 124, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124/92#Text>
 10. Фомічова Л.І. Микола Дмитрович Ярмаченко. У : Українська спеціальна педагогіка в персоналіях: Навч. посіб. / За заг. ред. В.І.Бондаря, В.М.Синьова. Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2021. С. 384-386.
 11. Ярмаченко М.Д. Всебічний розвиток: [Про виховання людей майбутнього]. *Вечірній Київ*. 1982. 11 жовт. (№ 233). С.3.
 12. Ярмаченко М.Д. Спогади про дитинство і юність. У: Інституту педагогіки АПН України 80. Київ: Вид-во «Педагогічна думка», 2006. С.419-421.
 13. Ярмаченко М.Д. Академія педагогічних наук України: (п'ятиріччя становлення і розвитку). – К.: Пед.думка, 1997. – 154 с.
 14. Крок до школи майбутнього: Бесіда з президентом Акад. пед. наук України, акад. М.Д.Ярмаченком /Бесіду вела Н.Балик. *Волинь*. 1993. 7 жовт. (№ 114). С.1.
 15. [Відповіді на запитання анкети журналу “Наука і суспільство” академіка АПН СРСР М.Д.Ярмаченка]. *Наука і суспільство*. 1986. № 2. С.12-13.